

אדר א' התשס"ח

בס"ד

ניסיון להבין את חטא העגל לפרשת כי תשא

הראה להן דמות מטתו, והיינו דאמרי ליה לאהרון "כי זה משה האיש"

ומסביר רש"י :

4. רש"י ד"ה "כשעלה משה"

כשעלה משה להר אמר להם לסוף ארבעים יום אני בא בתוך שש שעות הם סבורים שאותו יום שעלה מן המנין הוה והוא אמר להם ארבעים יום שלמים יום ולילו עימו שהרי בז' בסיון עלה נמצא יום ארבעים ביי"ז בתמוז היה, בט"ז בא שטן וערבב את העולם והראה דמות חשך ואפלה דמות ענן וערפל וערבוביא לומר ודאי מת משה שהרי באו כבר שש ולא בא, ואי אפשר לומר שלא טעו אלא ביום המעונן בין קודם חצות לאחר חצות שהרי לא ירד משה עד יום המחרת שנאמר וישכימו ממחרת" (לפי רש"י העגל נעשה בט"ז, ומשה ירד למחרתו ביי"ז, לפי התכונן המקורי).

כלומר על פי המדרש הזה חכמים רואים את מקור הכישלון בתלותם המוחלטת של העם באישיותו של מנהיגם. העם שהתרגל לסמוך על משה ועל הדרכתו הכוללת, מצאו את עצמם במפתיע משולחים לנפשם. וכך העם שלא התחנך ליטול אחריות ולחשיבה עצמאית, נפל קרבן לאובדן עשתונות.

(ניתן לאמר שחז"ל רומזים בדבריהם לסכנות שבהתנערות גמורה מאחריות אישית, גם כאשר היא נובעת מן ההסתמכות על מנהיגים וגדולים.)

ברם, בחינה מקרוב של תיאור עליית משה להר סיני (כ"ד; יב-יח) תגלה לעינינו סיפור שונה לחלוטין:

5. שמות כ"ד י"ב-י"ד

"ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה... ויעל משה אל הר הא-להים. ואל הזקנים אמר: שבו לנו בזה עד אשר נשוב עליכם, והנה אהרן וחור עמכם - מי בעל דברים יגש אלהם..."

ואם נשים לב נראה שמשה אומר לעם לחכות "עד אשר נשוב" ואיננו נוקב בתאריך מסוים.

אמנם לאחר כמה פסוקים מסופר שמשה נשאר בהר סיני ארבעים יום (כ"ד; יח),

הגמרא במסכת גיטין מביאה את דברי עולא, המתייחסים (על פי רש"י) לחטא העגל:

1. גיטין לו"ב

"דאמר עולא: עלובה כלה שזינתה בקרב חופתה. אמר רב מרי ברה דבת שמואל: מאי קרא? 'עד שהמלך במסבו, נרדי נתן ריחו'."

ומפרש רש"י שם:

2. רש"י שם

"שזינתה בקרב חופתה - בעוד שכינה וישראל בסיני, עשו את העגל..."

ואכן, תמיהה גדולה היא:

לאחר כל האותות והמופתים במצרים, לאחר קריעת ים סוף והאמונה בה' ובמשה עבדו שאליה הגיעו ישראל בעקבות אותו אירוע, ולאחר שעת השיא של מעמד הר סיני, כשכל העם רואים את הקולות ואת הברקים - כיצד הידרדרו במהירות גדולה כל כך, בעודם באותו מקום, אל העבודה הזרה של עשיית פסל ומסכה?

כיצד ניתן להסביר את המהפך הדרמטי שעבר על עם ישראל משמיעת "אנכי ה' א-לוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים" ועד לקריאה "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים"?

לשאלה קשה זו ננסה, להציע מספר הסברים בשעור זה.

טעותם של בני ישראל: מנין ארבעים היום

בחז"ל מופיעות כמה התבטאויות המוליכות להבנה אפשרית לרקע לחטא העגל.

בלשון ציורית, מתארים חז"ל כיצד השטן הערים על בני ישראל באמצעים תיאטרוניים על מנת לגרום להאמין שמשה מת ואינו חוזר:

3. שבת פט ע"א

"אמר רבי יהושע בן לוי, מאי דכתיב: 'וירא העם כי בושש משה', אל תקרי בושש אלא באו שש, בשעה שעלה משה למרום אמר להן לישראל לסוף ארבעים יום בתחילת שש אני בא. לסוף ארבעים יום בא שטן וערבב את העולם, אמר להם: משה רבכם היכן הוא? אמרו לו: עלה למרום. אמר להן: באו שש ולא השגיחו עליו, מת ולא השגיחו עליו,

א וַיָּרָא הָעָם, כִּי-בִשְׁשׁ מִשָּׁה לָרֶדֶת מִן-הָהָר; וַיִּקְהַל הָעָם עַל-אֶהָרָן, וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו: קוּם עֲשֵׂה-לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יִלְכוּ לִפְנֵינוּ [אל הארץ המובטחת]--כִּי-זֶה מִשָּׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלֵנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וְאֲשֶׁר הִבְטִיחַ לְהַבְיִאֵנוּ לָאָרֶץ כְּנָעַן] לֹא יָדְעָנוּ מָה-הָיָה לוֹ. **ב** וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, אֶהָרָן, פָּרְקוּ נְזָמֵי הַזָּהָב, אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם; וְהָבִיאוּ, אֵלַי. **ג** וַיִּתְפָּרְקוּ, כָּל-הָעָם, אֶת-נְזָמֵי הַזָּהָב, אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם; וַיָּבִיאוּ, אֶל-אֶהָרָן. **ד** וַיִּקַּח מִיָּדָם, וַיִּצַר אֹתוֹ בַּחֲרָט, וַיַּעֲשֵׂהוּ, עֵגֶל מִסַּכָּה; וַיֹּאמְרוּ--אֵלֶּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר הֶעֱלֵנֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם.

על אף שהמילה '**א-להים**' מלמדת שבני ישראל מבקשים 'א-ל', עיקר בקשתם הוא "אשר ילכו לפנינו", כלומר: אשר יובילו אותנו (אל הארץ המובטחת).

כדי להוכיח טענה זו נשווה במהירות בין פסוק זה לבין הבטחתו הקודמת של הקב"ה (בפרשת משפטים) לשלוח מלאך לפני ישראל ולעזור להם לכבוש את הארץ (שמות כ"ג; כ) **מקור 8**:

"הנה אנכי שולח מלאך לפניך, לשמך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכנת"

כמה פסוקים לאחר מכן הקב"ה ממשיך בהבטחתו:

10. שמות כ"ג

כג כִּי-יֵלֵךְ מֵלֶאכֶי, לִפְנֵיךָ וַהֲבִיֵּאֲךָ אֶל-הָאֱמֹרִי וְחַתִּי, וְהַפְרָזִי וְהַפְנַעֲזִי חַתִּי וְהִיבֹסִי; וְהִכְחַדְתִּיו.

ברור שכאשר שמעו בני ישראל הבטחה זו הם יכלו להבין כי **המלאך שבו מדובר הוא משה עצמו**.

אבל עכשיו, כשמשה בחזקת מת, דורשים בני ישראל מאהרן שייצור להם **תחליף למלאך** - או, שמא: **סמל למלאך** - על מנת שיוכלו **להמשיך בדרכם** לארץ המובטחת: "קום! עשה לנו א-להים אשר ילכו לפנינו..."

מקריאה פשוטה של הכתובים נראה שאהרן מסכים לבקשה זו: **מקור 9 פסוקים ב' - ד'**.

הצהרת העם "אלה א-להיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (ל"ב; ד), אין פירושה בהכרח שעגל הזהב הוציא אותם ממצרים (ככלות הכול, הם כבר הצהירו בל"ב; א כי משה הוא שהעלה אותם ממצרים!)

אלא שעגל זה **מייצג את המלאך** שהוציאם ממצרים ושהוא, כך הם מקווים, גם יוביל אותם בדרכם לארץ כנען.

כלומר, בעיני בני ישראל העגל איננו **תחליף לא-להים** אלא **סמל לנוכחותו**, ובאופן דומה מסביר הרמב"ן:

11. הרמב"ן על ל"ב א'

אבל הכתוב הזה הוא מפתח לדעת נכון ענין העגל ומחשבת עושיו, כי בידוע שלא היו ישראל סבורים שמשה הוא האלהים, ושהוא בכחו עשה להם האותות והמופתים, ומה טעם שיאמרו כיון שהלך משה ממנו נעשה אלהים.

ועוד, כי בפירוש אמרו אלהים אשר ילכו לפנינו, לא שיהיו נותנים להם חיים בעולם הזה או בעולם הבא.

אבל היו מבקשין משה אחר, אמרו, משה שהורה לנו הדרך ממצרים ועד הנה, שהיו המסעים ע"פ ה' ביד משה (במדבר ט כג), הנה אבד ממנו. נעשה לנו משה אחר שיוורה הדרך

יח וַיָּבֵא מִשָּׁה בְּתוֹךְ הָעָן, וַיַּעַל אֶל-הָהָר; וַיְהִי מִשָּׁה, בָּהָר, אֲרַבְעִים יוֹם, וְאֲרַבְעִים לַיְלָה.

אך על פי הפשט העם איננו יודע כמה זמן עתיד משה להיעדר (וסביר מאוד שגם משה ואהרן לא ידעו זאת). כמו שהסברנו לעיל חז"ל רש"י בעקבותיהם באים להעביר לנו מסר רעיוני, אך הוא איננו פשט הכתובים, ואכמ"ל.

כמו כן כידוע זו איננה עלייתו הראשונה של משה להר סיני. לפני מעמד הר סיני:

6. שמות י"ט

ג וּמִשָּׁה עֹלָה, אֶל-הָאֱלֹהִים; וַיִּקְרָא אֵלָיו יְהוָה, מִן-הָהָר לֵאמֹר, כֹּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב, וְתֹגֵיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. **כ** וַיֵּרָד יְהוָה עַל-הָרַר סִינַי, אֶל-רֹאשׁ הָהָר; וַיִּקְרָא יְהוָה לְמִשָּׁה אֶל-רֹאשׁ הָהָר, וַיַּעַל מִשָּׁה.

אך עד כה הוא שב לאחר יום או יומיים.

הייתה, אם כן, לבני ישראל סיבה טובה לשער שמשה לא ייעדר למשך זמן רב.

ככלות הכול, כמה זמן דרוש לקבלת 'הלוחות, התורה והמצוה' (ראה כ"ד; יב)?

כמה ימים? כמה שבועות?

אלא, שימים עברו, שבועות חלפו, ומשה איננו שב!

בהתחשב בכך שבפעם האחרונה שראו אותו עלה משה להר המכוסה בענן ואש אוכלת בראשו:

7. שמות כ"ד

יז וּמִרְאָה פְּבֹד יְהוָה, פָּאֵשׁ אֶכְלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר, לְעֵינַי, בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. **יח** וַיָּבֵא מִשָּׁה בְּתוֹךְ הָעָן, וַיַּעַל אֶל-הָהָר; וַיְהִי מִשָּׁה, בָּהָר, אֲרַבְעִים יוֹם, וְאֲרַבְעִים לַיְלָה.

הסיקו האנשים שמשה רבנו נעלם לעד.

וכי כמה זמן היה עליהם לחכות?!

הם היו חייבים לעשות משהו, אך מה היה בידם לעשות?

- להישאר נטושים במדבר? ברור שלא. הם עמדו במקום מספיק זמן כשחיכו למשה.

- לשוב למצרים? חס ושלום! מעשה זה יהיה לא רק בניגוד לרצון הקב"ה אלא גם בניגוד לציווי מפורש.

- להמשיך בדרכם לארץ כנען? מדוע לא? הלוא זו הייתה מטרת יציאת מצרים - לרשת את הארץ המובטחת כמו שאומר הקב"ה למשה בסנה (שמות ג' ח', וי"ז) ובמינוי המחודש בתחילת פרשת וארא (שמות ו' ח'). האין זה בדיוק מה שהבטיח להם הקב"ה:

8. שמות כ"ג

כ הִנֵּה אֲנִי שֹׁלֵחַ מֵלֶאכֶי לִפְנֵיךָ לְשִׁמְרֶךָ בְּדֶרֶךְ וְלְהַבִּיאֲךָ אֶל-הַמְּקוֹם אֲשֶׁר הִכְנַתִּי.

לפיכך ניגשו בני ישראל לאדם שמינה משה לאחראי בהיעדרו - לאהרן (ראה כ"ד; יג-טו) **מקור 5**.

יג וַיִּקַּם מִשָּׁה וַיְהוֹשֶׁעַ מִשְׁרָתוֹ וַיַּעַל מִשָּׁה אֶל-הָהָר הָאֱלֹהִים.

יד וְאֶל-הַזִּקְנִים אָמַר שְׁבוּ-לָנוּ בְּזֶה עַד אֲשֶׁר-נָשׁוּב אֲלֵיכֶם וְהָנָה אֶהָרֵן וְחֹרֵר עִמָּכֶם מִי-בַעַל דְּבָרִים יִגַּשׁ אֲלֵהֶם.

התלונה הראשונה של בני ישראל לאהרן מתמקדת בצורך בהנהגה חדשה:

9. שמות ל"ב א'

מהותו של חטא העגל

על מנת להבין את יסודות חטאם של ישראל מציע הרב אמנון בזק להרחיק אל מראותיו המופלאים של הנביא יחזקאל. יחזקאל, היה היחיד מכל נביאי ישראל, שראה את "מרכבתו"¹ של הקב"ה הימסיעה את השכינה ממקום למקום. מרכבה זו מתוארת בפרק א' של ספרו על מבניה ופרטיה.

המרכבה כוללת ארבע חיות שלכל אחת ארבעה פנים, אופנים תחתיהם, רקיע מעליהם, מעל הרקיע - כסא, ומעליו -

14. יחזקאל א', כו-כח

"דמות כמראה אדם עליו מלמעלה... הוא מראה דמות כבוד ה'²

ברם, בעוד שבפרק א' ניתן להבין שהמראה שראה יחזקאל הוא פשוט כסאו של הקב"ה, הרי שבהמשך הספר מתברר שאין הוא רואה רק את הכסא אלא את המרכבה, המבטאת את גלות השכינה.

בפרק י' של ספר יחזקאל מתוארת הנבואה הנוראה של הסתלקות ה' מעל הכרובים שבבית המקדש אל המרכבה הנושאת את השכינה מזרחה.

לקראת סוף הספר, בפרק מ"ג, במרכז נבואות הגאולה החותמות את הספר, מתוארת שיבת השכינה על גבי אותה מרכבה חזרה לבית המקדש.

לענייננו, יש לשים לב למבנה החיות העומדות בבסיס המרכבה. בפרק א' מכנה אותן יחזקאל בשם "חיות", ובפרק י' - "כרובים".

בהשוואה בין פני החיות של פרק א' לבין פני הכרובים של פרק י' בולט הבדל אחד:

15. השוואה בין פני החיות של פרק א' לבין פני הכרובים של פרק י'

פרק א', י' - פני החיות	פרק י', י"ד - פני הכרובים
פני אדם	פני הכרוב
פני ארנה	פני אדם
פני שור	פני ארנה
פני נשב	פני נשב

מתוך השוואה זו אנו לומדים מספר דברים:

א. "כרוב" הוא שור. פירוש זה עולה בקנה אחד עם ההיבט הלשוני, שהרי השור הוא בהמת החרשה הקלאסית, וחרשה בארמית קרויה "כרבא".

ב. כאמור, בפרק י' מכונות כל החיות בשם "כרובים". מכאן, שמרכבתו של הקב"ה נשענת למעשה על ארבעה שורים, שלכל אחד מהם ארבעה פנים.

לפנינו ע"פ ה' בידו. וזה טעם הזכירם משה האיש אשר העלנו, לא האל אשר העלם, כי יצטרכו לאיש אלהים: כעת נראים מעשי אהרן הגיוניים לחלוטין. כדי להיות בטוח שהעגל אכן יובן כנציג של הקב"ה הכריז אהרן על חג:

12. שמות ל"ב

ה וַיִּקְרָא אֶהָרֹן, וַיְכֹן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו; וַיִּקְרָא אֶהָרֹן וַיֹּאמֶר, חַג לַיהוָה מִחֹר. וַיִּשְׁפִּימוּ, מִמִּחְרָת, וַיַּעֲלוּ עֹלֹת, וַיִּגְשׁוּ שְׁלָמִים; וַיִּשֶׁב הָעָם לְאֶכָל וְשָׂתוּ..

יתרה מזאת: קיימת הקבלה בין החג שמתכנן אהרן (שמתואר בפסוק ו') ולבין הטקס שנערך ארבעים יום קודם לכן המתואר בסוף פרשת משפטים:

13. שמות כ"ד ד'-ה'

"וּשְׂכַם בַּבֶּקֶר, וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ תַּחַת הַהָר, וּשְׂתִים עֶשְׂרֵה מִצְבֵּה לְשָׁנִים עֶשֶׂר שְׁבַטֵי יִשְׂרָאֵל... וַיַּעֲלוּ עֹלֹת, וַיִּזְבְּחוּ זִבְחֵי שְׁלָמִים.. וַיִּחְזְזוּ, אֶת-הָאֱלֹהִים, וַיֹּאכְלוּ, וַיִּשְׂתּוּ". והמקבילות ברורות:

- ההשכמה בבוקר,
- בניית המזבח לפני 'הסמל'
- הקרבת עולות ושלמים
- וגם האכילה והשתייה בשני האירועים, (ראה כ"ד; יא: "וַיִּחְזְזוּ, אֶת-הָאֱלֹהִים, וַיֹּאכְלוּ, וַיִּשְׂתּוּ". ול"ב; ו).

מקבילה נוספת נוכל למצוא אם נפרש שהטקס המתואר בכ"ד; א-יא ("ברית האגנות") כולל גם את הבטחת הקב"ה לשלוח מלאך שיוביל את בני ישראל (המופיעה בסמוך לפניו, בשמות כ"ג; כ-כג),

ואם כן הרי ששני הטקסים קשורים לקבלת מלאך שיוביל את בני ישראל - "אשר ילכו לפנינו".

לסיום נאמר כי ההקבלה תומכת בהבנתנו את העגל כסמל שכן בשני האירועים מוקמים המזבחות לפני 'סמל':

- בפרשת משפטים הסמל הוא שתיים עשרה המצבות שהקים משה, המייצגות, כנראה, את קיום 'ברית האבות' מצד הקב"ה.
- ואילו בפרשת כי-תשא הסמל הוא העגל, המייצג את המלאך (שהובטח לעם על ידי הקב"ה) שיוביל את בני ישראל.

(הערת אגב: הקבלה זו ממשיכה גם במשכן עצמו: מול המזבח - שעליו מקריבים בני ישראל עולות ושלמים - אנו מוצאים את הארון והכרובים, שהם סמל לברית בין ישראל והקב"ה בסיני, וכן הביטוי 'עגל מסכה' (ל"ב; ד), המרמז על הסתרת פנים המאפשרת ייצוג שאדם מסוגל לראותו).

הסברנו עד כה כיצד ניתן להבין את העגל כסמל לנוכחות הקב"ה, אולם טרם הסברנו מדוע נבחר דווקא עגל למטרה זו.

על מנת לענות על שאלה זו ננסה להבין את מהות חטא העגל מכיוון שונה במקצת, על פי שיעורו של הרב אמנון בזק.

1 יש לציין, שהמונח "מרכבה" אינו מופיע בספר יחזקאל, אע"פ שהוא מונח המגדיר היטב את המראה שאותו ראה. המונח נקבע בפי חז"ל במקומות רבים (ראה, לדוגמה, במשנה חגיגה יא ע"ב).

2 יחזקאל נזהר מאד מפני הגשמה, ומדגיש שוב ושוב ביטויי הרחקה: "כמראה", "דמות", "כבוד ה'" וכו'. בניגוד אליו, ישעיהו פותח את נבואות ההקדשה שלו כך: "ואראה את ה' יושב על כסא רם ונשא" (ישעיהו ו', א).

כעת, לאחר שמשה עלה למרום ובושש לשוב - ביקשו ישראל מאהרן להשיב את השכינה אליהם, כדי שתלך לפניהם.

לפיכך, בנה להם אהרן **"מרכבה" חדשה, העשויה בתבנית המרכבה המוכרת.**

כמו כן, מבחינתו של אהרן, העגל לא נועד כלל וכלל לשמש כעבודה זרה, שהרי הוא עצמו הכריז - **"חג לה' מחר" (ל"ב, ב).**

חטאו של אהרן היה בניסיון המלאכותי 'להוריד' את השכינה על גבי כרוב-שור, על גבי עגל שנבנה בשיטת 'עשה זאת בעצמד', במקום שהשכינה עצמה תקבע את מושבה ואת מיקומה.

"ויעש שני עגלי זהב"

הטעות של העם בעגל לצערנו אינה חד-פעמית, ועומדת כנראה ביסוד העגלים שבונה ירבעם.

בספר מלכים א' אנו קוראים:

22. מלכים א' י"ב כ"ו-ל'

כו וַיֹּאמֶר יִרְבֵּעַם, בְּלִבּוֹ: עֲתָה תָשׁוּב הַמַּמְלָכָה, לְבֵית דָּוִד. כז אִם-יַעֲלֶה הָעָם הַזֶּה, לַעֲשׂוֹת זִבְחִים בְּבֵית-יְהוָה בִּירוּשָׁלַם, וְשָׁב לֵב הָעָם הַזֶּה אֶל-אֲדֹנָיָהֶם, אֶל-רְחִבְעָם מֶלֶךְ יְהוּדָה; וְהִרְגִנִּי, וְשָׁבוּ אֶל-רְחִבְעָם מֶלֶךְ-יְהוּדָה. כח וַיִּנְעֹץ הַמֶּלֶךְ--וַיַּעַשׂ, שְׁנֵי עֲגָלֵי זָהָב; וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם, רַב-לָכֶם מַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַם--הִנֵּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר הֶעֱלֹךְ מֵאֲרֶץ מִצְרַיִם.

כט וַיִּשֶׂם אֶת-הָאֱחָד, בְּבֵית-אֵל; וְאֶת-הָאֱחָד, נָתַן בְּדָן. ל וַיְהִי הַדָּבָר הַזֶּה, לְחַטָּאת; וַיֵּלְכוּ הָעָם לִפְנֵי הָאֱחָד, עַד-דָּן. כלומר מכיוון שרחבעם שלט בירושלים ובבית המקדש, חשש ירבעם ש"אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם - ושב לב העם הזה אל אדניהם אל רחבעם מלך יהודה, והרגני ושב אל רחבעם מלך יהודה".

לכן, החליט ירבעם להציב שני עגלי זהב בגבולות הארץ - אחד בדן שבצפון ואחד בבית אל שבדרום, ואז הוא הכריז הכרזה שמזכירה לנו מאד את חטא העגל "רב לכם מעלות ירושלם; הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" מסתבר, שרקע רעיוני עמוק עמד מאחורי מעשהו של ירבעם.

העם כבר התרגל לכך שהקב"ה שוכן בין שני כרובים, ומשום כך גם ירבעם לא הסתפק בעגל-כרוב אחד, אלא עשה שניים.

משמעות הצבת הכרובים הללו בגבולות ישראל היא הרחבת שטח השראת השכינה:

במקום שהשכינה תשרה בין שני הכרובים שבמקדש, היא תשרה מכאן ולהבא בין שני העגלים שבצפון ובדרום, כלומר - בכל גבול ישראל.

כך ביקש ירבעם להשיג את מבוקשו האמיתי:

העם יפסיק לראות בירושלים ובמקדש את מקום השראת השכינה, ויראה בארץ ישראל כולה את המקום אשר שיכן בו ה' את שמו.

עוד ייתכן, שכאשר הכריז "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" - לא הצביע ירבעם על העגלים, אלא דווקא על מה שביניהם.

אלא, שמה שאירע לאהרן במעשה העגל אירע גם לירבעם במעשה שני העגלים, שהרי אנו קוראים "ויהי הדבר הזה לחטאת, וילכו העם לפני האחד עד דן".

ג. הסתלקות השכינה המתוארת בפרק י' אינה אלא מעבר מכרובים לכרובים: מהכרובים הקבועים, הניצבים בבית המקדש, אל הכרובים ה"ניידים", המעבירים את השכינה מזרחה.

בהתחלה:

16. יחזקאל ט', ג

"וכבוד א-לוהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית"

ואחר כך:

17. יחזקאל י', יח

"ויצא כבוד ה' מעל מפתן הבית ויעמוד על הכרובים"

רק לאחר מעבר זה, מבין יחזקאל שהחיות שראה בפרק א' אינם אלא שוורים - כרובים - שתפקידם הסמלי הוא להעביר את השכינה ממקום למקום:

18. יחזקאל י', כ

"היא החיה אשר ראיתי תחת א-לוהי ישראל בנהר כבר³, ואדע כי כרובים המה"

כלומר לסיכום, מרכבתו של הקב"ה אותה רואה יחזקאל מורכבת מכרובים שדמותם כעין שוורים.

נשוב כעת אל בני ישראל החונים במדבר סיני נגד ההר. בסוף פרשת משפטים כחלק מתיאור ברית האגנות (ברית סיני) אנו קוראים תיאור נוסף של מעמד הר סיני, שבו זכו בני ישראל (ליתר דיוק משה, אהרון, נדב, אביהוא ושבעים איש מזקני ישראל) לראות את כסאו של ה':

19. שמות כ"ד, י

"ויראו את א-לוהי ישראל, ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר".

תיאור זה מזכיר את המראה המתואר ביחזקאל, שם, ישנו רקיע מעל החיות שבמרכז המרכבה:

20. יחזקאל א', כ"ו

"וממעל לרקיע אשר על ראשם - כמראה אבן ספיר דמות כסא".

כלומר במעמד הר סיני זכו, בני ישראל לראות את כסאו של הקב"ה, אותו כסא היושב על ארבעה כרובים.

וכן פירש ראבי"ע:

21. אבן-עזרא כ"ד, י

"והנה כתוב 'ויראו את א-לוהי ישראל', ושם כתוב - 'היא החיה אשר ראיתי תחת א-לוהי ישראל'. כי תפס דרך קצרה, כי היא תחת רקיע, גם הוא תחת הכסא, והכל תחת השם הנכבד".

פירוש זה שופך לדעת הרב אמנון בזק אור חדש לחלוטין על פרשת העגל.

בסוף פרשת משפטים ישראל כבר ראו שהקב"ה יושב על שוורים.

3 בנהר כבר נראתה ליחזקאל הנבואה הראשונה (יחזקאל א', א). תן דעתך על משחק המלים כבר - כרוב - מרכבה.

מכל מקום, חז"ל הבינו שמושג זה מורה על יותר מאשר סתם 'ריקוד'.

מה שהחל כטקס שקט הפך, למורת רוחו של אהרן, ל'מסיבה פרועה'. נראה שהחגיגה יצאה מכלל שליטה.

חטא דו שלבי

אם נדייק נראה שהקב"ה איננו כועס (ואומר למשה לרדת מההר) ביום עשיית העגל אלא רק למחרת, לאחר שקם העם לצחק.

27. שמות ל"ב

וַיִּשְׁפִּימוּ, מִמַּחֲרַת, וַיַּעֲלוּ עֵלְתָּ, וַיִּגְשׁוּ שְׁלָמִים; וַיֵּשֶׁב הָעָם לְאַכֹּל וְלִשְׂתוֹ, וַיִּקְמוּ לְצַחֵק. {פ} ז וַיִּדְבֹר יְהוָה, אֶל-מֹשֶׁה: לֵךְ-רָד--כִּי שַׁחַת עַמְּךָ, אֲשֶׁר הִעֲלִיתָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. ח סָרוּ מִהָר, מִן-הַדָּרָךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם--עֲשׂוּ לָהֶם, עֵגֶל מִסֹּכָה; וַיִּשְׁתַּחֲוּ-לוֹ, וַיִּזְבְּחוּ-לוֹ, וַיֹּאמְרוּ, אֱלֹהֵי אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִעֲלִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם.

ואף משה איננו כועס על עשיית העגל בלבד אלא גם על המחולות.

כמו שאנו מוצאים בתיאור ירידתו של משה מהר סיני (שבמהלכה שבר את הלוחות) שבה נאמר:

28. שמות ל"ב י"ט

"וירא את העגל ומחלת, ויחר אף משה..."

ומסביר הספורנו:

29. הספורנו

"וירא את העגל ואת המחולות ויחר אף משה – כשראה שהיו שמחים בקלקול שעשו, כענין "כי רעתכי אז תעלוז" (ירמיה "א טו"), ובזה התקצף ונואש שיוכל לתקון המעוות באופן שיחזרו לתמותם ויהיו ראויים לאותן הלוחות."

ולכאורה, אם עיקר חטאם של בני ישראל בעשיית העגל, מדוע לא ציווה הקב"ה על משה לרדת מן ההר בו ביום?

העובדה שהקב"ה אומר למשה לרדת רק למחרת, לאחר הקימה לצחק, תומכת בסברה שחטאם העיקרי היה בבבלול שנוצר בין השכינה ובין סמלה, בפריקת העול שגררה טעות זו.

כדי לאשש את טענתנו שאכן 'המסיבה יצאה מכלל שליטה', הבה נעיין בתגובתו הראשונית של יהושע לשמע 'קול העם':

30. שמות ל"ב י"ז-י"ח

"וישמע יהושע את קול העם ברעה, ויאמר אל משה: קול מלחמה במחנה. ויאמר: אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה, קול ענות אנכי שמע"

[אונקלוס מתרגם "קול ענות" - "קל דמחכיבו";

השוואת תרגום זה לתרגומו למילה "לצחק" - "לחכיבא" - מלמדת בבירור על קשר בין הקול לבין "ויקומו לצחק"; גם המילה רעו - מלשון תרועה - מרמזת בצורת הכתיב שלה, רעה, על התוכן השלילי שבקול.]

לסיכום, הראינו שהיו שני שלבים בחטא העגל: הראשון - יצירת ייצוג גשמי לקב"ה, מעשה מובן מאוד למרות האיסור שבו;

כלומר, העם שב וטשטש בין העגלים לבין מה שהם מסמלים.

שוב מתרחשת אותה טעות בדיוק, ובמקום לעבוד את ה' - ולו גם בצורה מוטעית באופן מכוון - עם ישראל עובר במהירות לעבוד את העגלים עצמם: "לזבח לעגלים אשר עשה" (מלכים א' י"ב, לב). כך חטא ירבעם, וכך החטיא את כל ישראל בעקבותיו.

קודם שנמשיך נסכם את עיקרי הדברים שהעלינו עד כה: כוונותיו של אהרן ביצירת העגל משקפות את הרצון ליצור סמל של המלאך אשר יוביל את בני ישראל לארץ כנען, ולשם הדגשת רעיון זה מקיים אהרן טקס הדומה לטקס הברית בהר סיני, שבו הבטיח הקב"ה לשלוח את המלאך.

עתה נשאלת השאלה:

אם כוונותיו של אהרן היו כנות כל כך - מה היה כה נורא במעשה העגל?! מדוע הקב"ה כועס כל כך?

חטאו של העם – "ויקומו לצחק"

ונראה לומר, שהבעיה המרכזית היתה לא במעשיו של אהרן, אלא בכך שהעם לא הבינו כראוי את כוונתו של אהרן.

בתחילה, כאשר קראו "אלהי אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים", עדיין לא ברור האם הם הצביעו אל עבר העגל, או שמא הניפו את ידם אל מעל העגל, אל מקום המושב שעליו אמורה לרדת השכינה, וכלפי אותו מקום קראו "אלהי אלהיך ישראל".

ברם, בהמשך מסתבר שלפחות רובו הגדול של העם, שזכר ממעמד הר סיני את הכרובים ואת הכסא, טשטש בין המושב לבין מה שעליו, כמו שאנו קוראים:

23. שמות ל"ב, ח

"סרו מהר מן הדרך אשר צויתם, עשו להם עגל מסכה, ושתחוו לו ויזבחו לו, ויאמרו - אלהי אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים".

הבנה זאת מקבלת חיזוק מכך למרות המקבילות הרבות שהובאו לעיל אנו מוצאים ביטוי אחד ייחודי לסיפור חטא העגל.

שימו לב לסימונו של כל אחד מן הפסוקים:

בהר סיני נאמר:

24. משפטים - כ"ד י"א

"ויחזו את הא-להים, ויאכלו וישתו"

ואילו בחטא העגל:

25. פרשת כי-תשא - ל"ב ו'

"וישב העם לאכל ושתו, ויקמו לצחק"

על אף שמובנה הפשוט של המילה "לצחק" הוא מלשון צחוק, מעלה רש"י את האפשרות שכוונתה לפריצות בעריות (או אפילו לרצח):

26. רש"י

לצחק - יש במשמע הזה גלוי עריות כמו שנאמר (בראשית לט) לצחק בי ושפיכות דמים כמו שנאמר (שמואל ב ב) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. אף כאן נהרג חור.

העם הזה חטאה גדלה, ויעשו להם, אלהי זהב. **לב** ועתה, אם-תשא חטאתם; ואם-אין--מחני נא, מספרך אשר כתבת. **לג** ויאמר יהוה, אל-משה: מי אשר חטא-לי, אמחני מספרי. **לד** ועתה לך נחה את-העם, אל אשר-דברתי לך--הנה מלאכי, ללך לפניך; וביום פקדי, ופקדתי עליהם חטאתם. **לה** ויגף יהוה, את-העם, על אשר עשו את-העגל, אשר עשה אהרן. ,
שלמרות חטאם היו זכאים לחנינה שקיבלו מכיוון שמעשיהם התחילו מתוך כוונות טובות.

הסנגוריה של משה על בני ישראל על פי חז"ל

במדרש על נאום הסנגוריה של משה על בני ישראל לאחר חטא העגל, אנו מוצאים מספר כיוונים ללמד סנגוריה על בני ישראל. כיוון אחד מושם בפיו של משה בגמרא:

33. ברכות לב ע"א

"ודי זהב (דברים א', א) - אמרי דבי ר' ינאי כך אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע! בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די, הוא גרם שיעשו את העגל...א"ר יוחנן משל לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס על צוארו והושיבו על פתח שלזונות, מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?"

כיוון אחר לסנגוריה על בני ישראל שמתחבר גם להסבר שהבאנו לעיל בדבר הרגלי התרבות המצרית הטבועים בבני ישראל אנו מוצאים במדרש בשמות רבה:

34. שמות רבה מ"ג/ח

"למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים - מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים, אלא אמר משה, רבון העולם! מהיכן הוצאת אותם לא מצרים, שהיו כולם עובדי טלאים?...הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהיו עובדין טלאים ולמדו מהם בניך ואף הם עשו עגל, לפיכך אמר אשר הוצאת מארץ מצרים, דע מהיכן הוצאת אותם."

כלומר השהות הארוכה במצרים גרמה לעם לספוג את התרבות המצרית האלילית, ולעם קשה מאד להשתחרר מההשפעות המצריות האליליות (הרב אלון נוהג לאמור שיותר קל להוציא את בני ישראל משעבוד מצרים מאשר להוציא את תרבות מצרים מבני ישראל).

הרעיון הזה של ההשפעה המצרית האלילית מופיע גם פרקי דר"א, בביאור דברי העם בשעת המעשה עצמו:

35. פרקי דר"א

"כשקבלו ישראל את הדברות לאחר מ' יום שכחו את א-להיהם ואמרו לאהרן, המצרים היו נושאים את אלהיהם והיו משוררין ומזמרים לפניו ורואין אותו לפנייהם, עשה להו אלהים כאלהי מצרים ונראה אותו לפנינו."

בשני טיעונים אלה, מתוארים ישראל שוב כקרבן המאורעות החיצוניים:

כוחו המשחית של השפע הפתאומי והלא-צפוי,

וכן החינוך הארוך והשלילי של התרבות המצרית.

אך ישנו הבדל מהותי בין שתי השקפות אלו בהערכת התנהגות העם, שחש עצמו נעזב בהעדר מורו ומנהיגו.

והשני - קלות הדעת שבאה בסוף החגיגה, לאחר האכילה והשתייה - שהייתה בלתי-נסלחת.

שני שלבים אלה משתקפים ב'**דיבור הכפול**' של הקב"ה למשה לאחר החטא (שני הדיבורים של הקב"ה למשה מתחילים ב'**ויאמר**'/'**וידבר**') על אף שמשה איננו מדבר ביניהם):

31. ה"דיבור הכפול" של הקב"ה למשה

הדיבור הראשון הוא (שמות ל"ב, ז' ח'): :

"וידבר ה' אל משה: לך רד כי שחת עמך... סרו מהר מן הדרך אשר צויתם, עשו להם עגל מסכה..."

והדיבור השני (ל"ב, ט' י'): :

"ויאמר ה' אל משה: ראיתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא. ועתה, הניחה לי, ויחר אפי בהם ואכלם, ואעשה אותך לגוי גדול"

הקב"ה פותח בתיאור המעשה שנעשה אמנם באיסור (כ; יט - "לא תעשוני אתי אלהי כסף..."), אך מתוך כוונות טובות, חטא שאמנם זוקק תוכחה ובקשת מחילה (ראה ל"ב; ל) אך איננו מצדיק את השמדת העם כולו.

הדיבור השני, לעומת זאת, הוא תגובה להתנהגותו המופקרת של העם ולנסיגתו בחזרה לתרבות המצרית, שממנה הסיק הקב"ה כי הוא "**עם קשה ערף**" - עם שאיננו מסוגל לשנות את דרכיו - ולפיכך החליט לכלותו ולבחור במשה להיות ראשיתו של עם סגולה חדש.

כלומר, ניתן להבין את רצונו של הקב"ה להחליף את בני ישראל בעם שיצא ממשה, בכך שהקב"ה 'קיווה' שאירועי יציאת מצרים ומעמד הר סיני יגרמו לבני ישראל לשנות את הרגליהם הרעים, ולהשתחרר מהרגלי התרבות המצרית, אך מעשה חטא העגל, והחגיגה שהחלה מתוך כוונות טובות הפכה התנהגותם עד מהרה לפרועה ומשולחת רסן, הוכיחו כי עמוק בפנים לא השתנה דבר אצל בני ישראל שום דבר מהותי, ובנקודת המבחן הראשונה חזרו בני ישראל להרגליהם הישנים ונסוגו חזרה לתרבות המצרית.

והאכזבה הזאת מכך ששום דבר (לא ניסי מצרים, לא קריעת ים סוף, לא ניסי המדבר, ולא מעמד הר סיני) לא מצליח לשנות את אופיים של בני ישראל, "גרמה" לקב"ה לרצות להחליף את בני ישראל כעמו של הקב"ה.

ניתן לראות השתקפות של שני שלבי החטא גם בשני השלבים שבעונש:

תחילה נהרגו שלושת אלפי המסיתים שהסיתו את העם להתנהגותם הפרועה (בשלב ב), שכן לקבוצה זו אין פתח למחילה:

32. שמות ל"ב

כו ויעמד משה, בשער המחנה, ויאמר, מי ליהנה אָלֵי; ויאָסְפוּ אֵלָיו, כָּל-בְּנֵי לֵוִי. ... **כח** ויעשו בְּנֵי-לֵוִי, כְּדַבַּר מֹשֶׁה; ויפֹל מִן-הָעַם בְּיוֹם הַהוּא, כְּשִׁלְשַׁת אֲלָפֵי אִישׁ.

ואילו ביום השני שב משה אל ה' על מנת לבקש סליחה עבור שאר העם

ל ויהי, מִמְּחֻרָת, ויאמר משה אל-העם, אַתֶּם חֲטִאתֶם חֲטָאָה גְדֹלָה; וְעַתָּה אֶעֱלֶה אֶל-יְהוָה, ואולי אֶכַּפֵּר בְּעַד חֲטִאתְכֶם. **לא** וישב משה אל-יהוה, ויאמר: אָנָּה, חֲטָא

כיון שהזכיר את המתים מיד נענה, שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל, מה כתיב- וינחם ה' על הרעה..."
 כלומר על פי מדרש זה, משה נענה, לא משום שנסיונו ללמד זכות עשה רושם, אלא בזכות אבות.
 אך גם לפי דיעה זו, אין תמיהתנו מוסרת מעל משה עצמו - כיצד חשב להועיל בלימוד זכות בסגנון האמור?

ואולי ניתן לאמר שטענתו של משה היא, שהחטא מעיד על כך שהעם הוא עוד בראשית דרכו, עוד לא התבגר, טרם רכש בשלות והכרה.
על כן אין הוא ראוי לעונש.

כלומר, אכן מצופה שהעם יגיע לכושר עמידה בפני נסיונות ופיתויים - אבל לא בשלב שזה עתה יצאו ממצרים.
 משה טוען כלפי הקב"ה שבני ישראל אינם מסוגלים בתקופה כה קצרה לקנות חוסן רוחני כזה שיגונן עליהם מפני כל תקלה.
כביכול לאחר "ילדות" כל כך קשה, דרוש תהליך חינוכי ארוך, עם הרבה הבנה ונכונות לוותר - מצד המחנך.

לימודי זכות על חטא העגל בדברי המפרשים

המפרשים נוקטים בדרך שונה מחז"ל בלימוד זכות על חטא העגל.
הראשונים מלמדים שכוונת עושי העגל, במקורה, היתה לטובה.
 על ידי העגל ביקשו הם לחזק את קשריהם עם הקב"ה.
 רצונם היה להשיג מטרה רצויה זו על ידי אמצעי, ובכך טעותם (בחינת כוונתם רצויה אך מעשיהם אינם רצויים).

ואולם יש להבחין בדברי המפרשים בנימות שונות, בטיבה של הטעות שגרמה לחטא.

הכוזרי עומד על כך ש:

38. הכוזרי מאמר א, צ

"העמים כולם בזמן ההוא היו עובדי תמונות...לא הסכים אז ההמון על שום תורה אם לא נקשרה בדמיונו עם תמונה מוחשת שאפשר לכוין אליה." ולכן גם בני ישראל בהעדרו של משה, "לבסוף הרגישו אחדים מהם צורך לבקש להם נעבד שיוכלו לפנות אליו ככל האומות, אך גם סלא כחו בא-להותו של מוציאם מארץ מצרים, הם בקשו רק כי יהיה אתם תמיד נעבד מוחש אליו יוכלו לרמוז מדי ספרם את נפלאות א-להיהם".

כלומר על פי הכוזרי, בני ישראל הרגישו צורך נפשי לחפץ מוחש סביבו יוכלו לרכז את עבודתם לה'.

מאידך, מפרשים אחרים אינם מזהים את הצורך נפשי כמניע, אלא טעות אידיאולוגית, לדוגמא:

39. מלאכת מחשבת לרבי משה חפץ

"חשבו שלא יוכל א-לוה לפעול בתחתונים ולא ימשך שפע הית' עלינו אם לא באמצעות הכוכבים אשר חמרם משתתף בין רוח ה' הזך והנקי לחמרנו העכור והגס, ולא יעשה ה' דבר בנו בכבודו ובעצמו מבלי אמצעי, עד שכיוון השם יתברך באומרו ועברתי בארץ מצרים וגו' ודרשו אני ולא מלאך, להעמיק ולחזק בלב ישראל אמונה אחרת נגד מחשבת ואמונת מצרים ואל ישעו בדברי שקר..."

לפי דיעה השניה שהבאנו לעיל, משנוכחו שאין המשך לאותו חזון נעלה, ושבשורת האמונה החדשה ודרך החיים המהפכנית הגעה לקיצה - חזרו על עקבותיהם הרוחניות לאמץ את הדרכים המוכרות והישנות.
 לפי הדעה הראשונה שהבאנו לעיל, דוקא מצב חדש, ניסיון העושר המופלג, הוא שהוציא את העבדים המשוחררים מכליהם.

אין כאן תגובה מחושבת של חזרה לשורשים ישנים, אלא שליחת רסן והתפרקות.

בין הסבר לסניגוריא בחז"ל

כל הגורמים הנזכרים יכולים להתקבל בתור ה ס ב ר לעוון. האם יש בהם משום לימוד זכות?
 שכן יש להבדיל ביניהם באופן ברור.
 לניגוד למקובל בימינו שמרבים לטשטש את השוני שבין הסבר העוון ולימוד זכות, והבעת הבנה לעבירה מתפרשת כהזדהות איתה.

בחז"ל והפרשנים משתדלים לנתח ולהבין את החטאים ואת מניעיהם, מתוך אי-הזדהות איתם, ביודענו שרק אם נבין את הסיבות נוכל להישמר מן הכשל.

צא וראה, שאותם חכמים שהעמיקו במניעיהם הנפשיים של ישראל שבאותו דור, הרחיבו במקביל את ממדי החטא שלהם:

36. תנחומא בהעלותך

"קום עשה לנו אלהים, ואם לא...כשם שעמדנו על חור והרגנוהו כך אנו עושין לך אם תמנע ממנו, כיון שראה אהרן מה עשו לזקנים ולחור נתירא הרבה... ומנין שהרגו לזקנים ולחור, שכן ירמיהו מוכיח את ישראל שנאמר (ירמיהו ב', לד) 'גם בכנפך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחתרת מצאים כי על כל אלה, מהו על כל אלה?' בשביל 'אלה אלהיך ישראל!'"

כלומר, ההסברים לחטא העגל אינם בהכרח מתפרשים כלימוד זכות.

ועם זאת, כפי שראינו, חז"ל מתארים את משה רבינו כמי שמשתמש בטעוניהם הנזכרים לגולל את האשמה מעל עובדי העגל, ולהניח אותה כביכול לפני הקב"ה: "כסף וזהב שהשפעת להם...לא שעבדת את בניך אלא במצרים..."

ואולם בלימודי-זכות אלה טמון מלכוד מכריע.
 מדובר בעם שאמור להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש" - **האם מצופה שעם כזה ימלא את יעודו אך ורק בתנאים האופטימליים?**

האם כזו היא עמדתו של משה:

אין לשפוט את העם על תקלות העלולות להתגלגל מעושר חומרי, או מחשיפה לתרבויות פגאניות?

האם מחוייבותם לשמירת המצוות היא רק "על תנאי" - שתסופק להם חממת-גידול סטרילית ונקיה ממזיקים?

ואכן לא ברור שמגמת לימוד הזכות עלתה יפה. שכן דרש ר' תנחומא בר אבא:

37. שמות רבה מד:א

"...וכן משה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה עמד ולמד עליהם זכות ארבעים יום וארבעים לילה ולא נענה, אלא

לסיום, **הטשטוש בין האמצעי למטרה, בין המוחשי למופשט, בין הסמלי למהותי, עומד בשורש חטאי ישראל לאורך המקרא כולו.**

הדבר בא לידי ביטוי ביחס המעוות כלפי המקדש והקרבתו, כלפי המלך והמלכות וכלפי הדרכים השונות בהבנת עבודת ה'.

אך לימים, מבטיח הנביא, עת יבוא יום ה' על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל ותתגלה מלכות הקב"ה על כל העולם כולו - או אז יבינו כל יושבי תבל שלכל מעשי האדם אשר נשמה באפו אין ערך ממש, כמו שאומר הנביא ישעיהו (ישעיהו ב', י"ז):

"ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים, ונשגב ה' לבדו ביום ההוא".

על פי דבריו, שתי טעויות שהן אחת - עבודת ה' זקוקה למתווכים.

מכיוון אחד, האדם טועה בעצמו, שהוא מצידו אינו מסוגל ליצור קשר עם הקב"ה, ועל כן הוא תר אחרי בעלי כוחות המסוגלים להוריד את הרוחניות לעולם הזה ולהגיש אותו לאדם.

ויש גם הטועים מצד מעלה, וטוענים, חלילה, כאילו אין הבורא מסוגל ליצור קשר עם בני אדם השוכנים בעולם הזה, ללא תיווכם של גורמי ביניים.

זו וזו - מובילות לעבודה זרה. שתיהן בבחינת פשע של מיעוט הדמות.

הראשונה ממעטת בדמותו של האדם, וכופרת בפוטנציאל הרוחני שלו.

ואילו השנייה כופרת בגדולתו של הקב"ה. שכן גם בזאת מתבטאת גדולתו, שלמרות ש"מרום וקדוש אשכון", עם כל זה "ואת דכא ושפל רוח".